

MEGEMLEKÉZÉS

MÉSZÁROS ISTVÁN, AZ EZERÉVES MAGYAR OKTATÁS- ÉS NEVELÉSÜGY MŰVELŐDÉSTÖRTÉNÉSZE

Kováts-Németh Mária

*„Az érteni tudók ragyogni fognak, mint a fénylő égbolt,
s akik igazságra tanítottak sokakat, tündökölnek örökkön-örökké,
miként a csillagok.” (Dán 12,3)*

Mészáros István (1927–2021)

Mészáros István a magyar iskolatörténet példa nélküli kutatója, jeles neveléstörténész, az Antall-kormány első politikai államtitkára volt.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végzett tanári tevékenységével, szigorú következettségével tanítványait és tisztelőit arra készítette, hogy olvasmányaikat, tanulmányaikat megfelelő kritikával kezeljék, hogy önálló véleményt alkossanak, hogy a múltat értékeljék, de ne másolják, hogy legyenek tisztában önmagukkal, meggyőződésük szilárd értékeken alapuljon, s minden más nézettel szemben higgadtan, toleránsan, a másképp gondolkodó embert tisztelve cselekedjenek. Mészáros István

munkássága és embersége meghatározó példát jelent: utolérhetetlen a tudományos kutatásban s annak eredményeiben; a neveléstudomány jelentőségének művelésében; a pedagógiai elmélet és gyakorlat összhangja szükségszerűségének bizonyításában. Tevékenysége példa az oktatáspolitikára s valamennyiünk számára.

Mészáros István rendkívül sokrétű tudományterület alapvető ismereteit sajátította el választott hivatásához. Teológia tanulmányai után a budapesti Állami Pedagógiai Főiskolán magyar-ének szakos általános iskolai tanári képesítést 1952-ben, majd az ELTE bölcsészkarán pedagógia–pszichológia szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett 1958-ban.

Kutató munkái eredményeit a 60 monográfia, több mint 800 tanulmány és tudományos fokozatai fémjelzik. Már 1959-ben az ELTE-n az „Alsófokú oktatásügyünk 1777-ig” című munkájával megszerezte az egyetemi doktorátust. 1973-tól a neveléstudományok kandidátusa, fokozatát a Szalkai-kódex pedagógiatörténeti vizsgálatával védte. 1988-tól a neveléstudomány akadémiai doktora az „Általánosan képző középiskolánk kronológiája és topográfiája 996–1948” című munkájával. Az akadémiai disszertációhoz készített tézisekben a szerző úgy fogalmazott, hogy „megkísérelte meghatározni a középszintű oktatás pedagógiai funkciójának lényegét, amely a 996–1948 közötti hazai iskolarendszerben érvényesült, bemutatva egyrészt ennek a teljes időszakban kimutatható azonos vonásait, másrészt az egyes korszakokban érvényesülő speciális sajátosságait [...] A munka teljes anyaga egy magyar középiskolátörténeti lexikonnak is felfogható.”¹

A doktori védés eseménye, melyen részt vehettünk, felejthetetlen élmény. Az Akadémiai Kiadónál a védés évében megjelent kötet páratlan teljesítmény. Az egyik opponens összefoglaló értékelése jogosan úgy kezdődött, hogy Fináczy Ernő tervezte a történelmi Magyarország középszintű iskoláinak kronológiáját és topográfiáját elkészíteni, de neki nem sikerült. Mészáros István megvalósította a „tervet”. A bírálók elismerő értékelését a munka jelentőségéről mi, az esemény résztvevői, csodálattal és tanítványként jogos büszkeséggel hallgattuk. Meggyőződhetünk arról az emberi tartásról, mely bízik a jó győzelmében. Mészáros tanár úr ugyanis 1986-ban nyújtotta be hatalmas munkájának összegzését az akadémiai doktori cím megszerzésére. Ezt tanúsítja a máig őrzött téziszfüzet, melynek címlapján a hely (Budapest) megjelölése alatt két dátum szerepel: 1986–1988. Az akkor kijelölt egyik opponens – jogánál fogva – kilenc hónap után visszaadta a bírálatra kapott művet, mert a kilenc hónapos határidő eltelte után ébredt rá, hogy nincs ideje a bírálatra, ezért természetesen előlről kezdődött a védés szervezése, amire végül is

¹ Mészáros István (1986–1988): *Általános irányú középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948*. Akadémiai doktori értekezés tézisei. Budapest. 12–17.

a jelzett időben, 1988-ban került sor. (Ez az év a kiváló tudós nyugdíjba vonulásának éve is.) Az esemény az emberi gyarlásról szól, s nem a szocializmusról. A féltékenység a tudományos pályán valódi eredményeket felmutatókat mindig elérte, ez mára már gátjává vált a tudományt művelők előrehaladásának, a tudomány művelésének.

Mészáros István az uralkodó kultúrpolitikai irányzatoktól függetlenül, megalkuvás nélkül, hitelesen tárta hallgatói és olvasói elé a különböző korok nevelésügyének legfontosabb kérdéseit, különös figyelmet fordított a katolikus intézményrendszer és pedagógiai gondolkodás történetére. A hiteles történelmi világlátást segítik elő a forrásértékben igen gazdag kötetei, mint az 1989-es *Mindszenty és Ortutay* című műve, mely a főpásztor tevékenységét és az oktatási miniszter iskolaszervezését, az „iskolabarc” – a vallásoktatás, a felekezeti iskolák megszüntetése, államosítás – körülményeit mutatja be. Fáradhatatlan levéltári és könyvtári kutatásainak jogos célja volt az is, hogy megtisztítsa az állampárti időkben meghamisított Mindszenty-képet. Mészáros István visszafogottan csupán iskolatörténeti vázlatnak tekintette tanulságos munkáját, mely felöleli az 1945–1948 közötti időszakot, és számot ad a kommunista uralom kezdetéről.²

A fent említett nagy ívű munkák mellett Mészáros István „fölfedezte az európai hírű 12. századi esztergomi diákjegyzet-tankönyvet, és a 16. század végi felvidéki diákjegyzetet; feltárta a középkori Szalkai-kódexet. Az 1948 utáni hazai szakirodalomban először mutatta be tudományos tárgyilagossággal Kodály általános pedagógiai jelentőségét és az Énekklő Ifjúság-mozgalmát; a cserkészetet, Sík Sándor pedagógiáját; Mindszenty József bíboros egyházi és nemzeti szempontból kiemelkedő alakját, Teleki Pál nemzetnevelési programját. Nyomtatott cikkben megkérdőjelezte a hazai óvodákban, iskolákban ekkor hivatalosan kötelező materialista-ateista nevelés jogszerűségét; elsőként kísérte meg előítéletmentes objektivitással áttekinteni az 1945–1990 közötti hazai nevelés- és iskolatörténetet.”³

A rendszerváltás után, 1990 márciusában megjelent interjúbán az iskola jövőjével kapcsolatosan kérdezhettem korosztályom Tanárát, melyből két kérdéskört emelek ki:

1. *Mit jelent a világnézetileg semleges iskola?* „A kérdésnek kettős vonatkozása van. Hangsúlyozom: az iskola semleges világnézetileg, nem a pedagógus. Az alapvető emberi szabadságjogokból következik, hogy mindegyik állami óvodának, általános iskolának, középiskolának, kollé-

² Horánszky Nándor (2017): Mészáros István, neveléstörténet-írásunk megújítója. In: *A vándordiák II.* (szerk.): Tölgyesi József. Székesfehérvár–Veszprém. 37.

³ Mészáros István (2007): *Életrajz.* In: *Dr. Mészáros István művelődéstörténeti szakirodalmi munkásságának időrendi bibliográfiája 1960–2007.* Összeállította: Tölgyesi József. Budapest.

giumnak, nevelőotthonnak, főiskolának, egyetemnek világnézeti szempontból semlegesnek kell lennie. Nem folyhat bennük se vallási, se valásellenes propaganda. Az állami iskola ismertesse meg növendékét – előítéletektől mentesen, tudományos tárgyilagossággal, ideológiai egyoldalúság nélkül – az általános emberi értékekkel, az erkölcsi és szellemi javakkal, a tudományokkal, a művészetekkel, a gyakorlati készségekkel, a kommunikáció általános szabályaival, szokásaival.” 2. *Milyen szerepet töltsön be az állam az iskola jövőjében?* „...az államnak igen fontos és felelősségteljes kapcsolatai lesznek az egyes helyi iskolákkal a jövőben is. [...] az persze ma már egészen magától értetődő, hogy nem a napi politika, nem a pártharcok, de még a kultuszminiszter pártállása sem befolyásolhatja az egyes iskolák konkrét pedagógiai tevékenységét, oktató-, nevelőmunkáját [...] végzetes lenne az oktatás és a nevelés számára, ha bármelyik iskola szakmai felügyeletét a pártokra vagy a szülőkre bízna.”⁴

Tanár úr az 1990/91-es tanév elején a szegedi tudományegyetem előadótermében tartott előadásával valamennyiünket, akik nevelő-oktató munkával foglalkoztunk – több mint 700-an jegyeztük minden szavát – megerősített abban, mi a feladatunk, mi a dolgunk az Iskolában. Ezt az előadást a *Kis magyar neveléstan – rendszerváltás idejére című munkájában közzé is tette. Az irányt mutató füzet első kérdésköre: ki a példa az új történelmi időszakban? A válasz: Eötvös József, aki az egyoldalúságok, a kizárólagosságok, a végletes megoldások helyett a józan egyensúlyteremtés kultúrpolitikusa volt. Eötvös „úgy látta jónak, ha az iskola arra törekszik, hogy az egyetemes emberi értékeké vált keresztény erkölcsi értékeket, az ugyancsak egyetemes emberi értékeké vált polgári liberális erkölcsi értékeket, mindezekben belül az egy nemzethez tartozás etikai értékeit, a helyes magyarságtudat etikai értékeit sajátíttassa el tanulóival. Az egyén és társadalom szempontjából – sokféle ok miatt – értékesebb a nevelőiskola a csupán csak tudást nyújtó iskolánál.”⁵ S az irányelvek között hangsúlyosan szerepel a pedagógus szerepe, felelőssége, kötelessége, szakszerűsége, szilárd pedagógiai tudása és tapasztalata, konkrét nevelő munkája, mert „tulajdonképpen minden a tanítótól függ”.⁶*

1996: Ezeréves a magyar iskola. Az 1990-es évtized első felében a szegedi egyetemen tartott előadása után számtalan iskola – alsó foktól a felső fokig – hívta meg Mészáros Istvánt, hogy a hazai iskolák pedagógusai előtt fejtsse ki a keresztény pedagógia lényegét, sajátosságait, a világi iskolákban az új történelmi korszakban érvényesíthető tartalmait. Ezt az évtizedkezdetet a pedagógustársadalomban az igényesség, az „éhe a

⁴ F. Németh Mária (1990): Az iskola jövője, a jövő iskolája. *Kisalföld*, március 10. 9.

⁵ Mészáros István (1990): *Kis magyar neveléstan – rendszerváltás idejére*. Hani Alapítvány – TYPO-TEAM Kft. 3.

⁶ Uo. 35–36.

Szónak, éhe a Szépnek” valósága jellemezte. 1996-ban Mészáros Tanár úrnak volt „köszönhető, hogy az ország közvéleménye, pedagógusai és neveléstudományi szakemberei méltó módon emlékeztek meg a magyarföldi iskola millenniumának kiemelkedő jelentőségű évfordulójáról, ugyanis [...] művei alapján tisztázódtak és tudatosultak az ezer esztendővel ezelőtti hazai kezdetek tényei; ennek alapján határoztak az országos évfordulás megemlékezéséről, s fogtak hozzá az ünnepi esztendő rendezvényeinek megtervezéséhez”.⁷ Az ünnepi évben az országban és a Kárpát-medence magyarok lakta területein számos helyen tartott előadást a magyar iskola ezeréves történetéről.

Tanár úr fáradhatatlanul tartott előadásokat, szívesen vett részt egy-egy szervezet munkájában, akik segítségét kérték az ünnepi készülődés során a millenniumi esemény méltó megünnepléséhez. A rendszerváltás után újjáalakult a Magyar Pedagógiai Társaság. Jómagam, mint a Soproni Egyetem neveléstörténész docense, a Győr-Moson-Sopron Megyei Tagozat szervezésére és elnöki teendői ellátására kaptam felkérést. Kiváló együttműködésünk volt a Burgenlandi Tartományban dr. Gerald Schlag múzeumigazgatóval, Hans Paul neveléstörténésszel és dr. Fritz Krutzler hivatalvezető úrral, aki támogatásával messzemenően hozzájárult a *Település – iskola – társadalom. Tanulmányok Győr-Moson-Sopron megye és Burgenland iskolatörténetéből 1777–1996* című kétnyelvű kötetünk megvalósításához és megjelentetéséhez. A 16 szerzős kötet tanulmányait a Tanár úr nemcsak lektorálta, hanem előadásaival segítette a szerzőkét a történelmi folyamatokban bekövetkezett változások hiteles értelmezésében. Most is köszönjük, Máté evangélista gondolataival, melyeket a könyvbemutató napján jegyeztem le: „Barátaimnak mondalak titeket, mert mindent tudtul adtam nektek, amit Atyámtól hallottam.” Mindent tudtul adott: emberséget, következetességet, mély szakmai tudást. Ő tanította egyedül az egyetemen, amit a 70-es években senki nem tanított, például a reformpedagógiát. Nem magyarázta, hisz nem volt idő rá a képzés óraszámában, hanem feladott egy listát, hogy készítsünk kislexikont. Nem volt nehéz, hisz 1976-ban megjelent a négykötetes kiváló *Pedagógiai Lexikon*, melyben a magyar neveléstörténet szakszerkesztője volt a mi mesterünk. Hogyan adtunk számot a hatalmas témakörrel? Természetesen a vizsgán, ahol a kislexikont is bemutattuk. Köszönjük, hogy követők lehetünk.

Mészáros István rendkívül gazdag munkásságából még a leges-legjelentősebbeket sem lehet néhány oldalban összefoglalni, ezért fontos ismerni művei bibliográfiáját, nevelés- és művelődéstörténeti kutatási eredményei ugyanis biztos támpontok a pedagógiai kultúrához, munkához. Neveléstörténészként az uralkodó kultúrpolitikai irányzatoktól függet-

lenül, megalkuvás nélkül, hitelesen tárta hallgatói és olvasói elé a különböző korok nevelésügyének legfontosabb kérdéseit, különös figyelemmel a pedagógiai gondolkodás történetére. A helyes világlátáshoz, a művelődéspolitikához nélkülözhetetlen a neveléstörténeti örökségünk. Jelentős támpontot nyújt ehhez a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelent *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 1996–1996* című kötetet, valamint a 3 kötetes ...*Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház* (I. köt. 1945–1956, II. köt. 1957–1975, III. köt. 1976–1989). Ez utóbbi kötetekben mutatja be, hogy hazánk „a kommunizmus négy évtizede alatt egy megszálló idegen nagyhatalom ráerőszakolt ideológiájának következményeként a lelki, szellemi, erkölcsi, gazdasági és nemzeti értékeit kiüresítő folyamatát szenvedte el”.⁸

A nemcsak hazai, hanem európai vonatkozásban is „kiemelkedő nevelés- és művelődéstörténész, nagy hatású professzort, a Kárpát-medence ezeréves nevelés- és művelődéstörténetének kutatóját, a tudományterület innovatív megújítóját”,⁹ *Mészáros István akadémiai doktort 90. születésnapja alkalmából Szabó Péter, a Kodolányi János Főiskola rektora köszöntötte A vándordiak kötettel, melyben a generációk oktatójának a tanítványok mondhattak tanulmányaikkal köszönetet.*

Mit köszönhetünk meg Tanár úrnak? A példát: a munka szeretetét és örömet; a tanítványok megbecsülését: megismerését, segítségét, támogatását, biztatását és sikereik elismerését; s mindazt, amit Mindszentytől és Kodálytól, a két szálfá-embertől – akiket a Gondviselés eszményként, ideálként eléje állított – tanult és továbbadott. Ezek: „*az erkölcsi szilárdság, az elvekhez való rendíthetetlen hűség; a nemzethez, néphez, hazához mindhalálig való ragaszkodás; mély emberség, őszinte humanitás.*” Mint írja róluk, mindketten „*öntudatos és elkötelezett magyarok, öntudatos és elkötelezett katolikusok voltak. Ennek szolgálatára fordították tevékenységük legjavát, szinte egész életüket, ebben találva meg életük lényegét és értelmét, s ugyanakkor örömet és boldogságot is [...] Kodály példájából kaptam ösztönzést a magyarság érdekében végzett munkára; általa erősödött, mélyült el a magyarság közösségébe való tartozásom tudata, ennek összes következményével együtt.*”¹⁰ Köszönjük!

Mészáros István felismerte a tudomány és a művészet művelésének egymást feltételező, a személyiséget gazdagító szerepének jelentőségét. Kodály Zoltán gondolatai is megerősíthetik bennünk a múltbeli örökségünk és elődeink munkássága ismeretének szükségességét, hogy belő-

⁸ Mészáros István (1993): ...*Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház. 1945–1956.* I. köt. Márton Áron Kiadó, Budapest. 7.

⁹ Szabó Péter (2017): Köszöntő előszó. In: *A vándordiak II.*, i. m. 7.

¹⁰ Hargitai József (2002): Interjú Mészáros Istvánnal. In: *Mészáros István művelődéstörténeti szakirodalmi munkásságának tematikus bibliográfiája.* (szerk.): Fehér Erzsébet, Hargitai József. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Budapest. 101–102.

lük táplálkozva valósítsuk meg rendkívül gazdag kulturális örökségünk feldolgozását és további gazdagítását a minket követő generációkkal. „Mintegy húsz éve döngeti a magyar nép igazi hangja az iskola kapuit. Hol bejutott, hol nem, de ritka helyen hivatalos támogatással. A diákság azonban nagy lelkesedéssel karolta fel, nyilván mégis magára ismert benne, megérezte, hogy a benne lüktető élet az ő élete is, míg a belédiktált iskolazene többnyire értéktelen papírgaluska. [...] Itt-ott leszállunk a néphez? A néphez nem leszállni, hanem fölemelkedni kell.”¹¹

¹¹ Kodály Zoltán (1964): *Visszatekintés I–II*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 94–96.;115–116. Idézi: Kovátsné dr. Németh Mária (1994): Kodály Zoltán: A magyar zenei nevelés. In: uő (szerk.): *Neveléstörténeti szemelvénygyűjtemény*. Erdészeti és Faipari Egyetem, Sopron. 71.;76.